

Pajor Katalin

Etnikai és lokális identitáskonstrukciók élettörténetekben

Részeredmények egy szlovákiai, vegyes lakosságú települések lakói körében végzett etnológiai kutatásból

E tanulmány célja, hogy bemutasson egy narratív élettörténeti szövegek elemzésére szolgáló lehetséges módszert. A módszer egy, az etnikai, nemzeti, regionális és lokális identitás kulturális aspektusait vizsgáló kutatás során alakult ki,¹ melynek elsődleges forrásai élettörténetek. A kutatás végleges célja, hogy választ kapjon arra a kérdésre, hogy miként beszélnek az emberek az identitásokról, és hogy hogyan illeszkedik be ez a beszédmód az etnikai, nemzeti diskurzusokba. Véglegesített formájában a generációk közötti identitásváltozásokat, illetve azok közötti kontinuitást igyekszik megragadni. Ez utóbbi, generációs aspektus azonban a jelen írás tárgyát még nem képezi; inkább az elemzés egyes részterületeire koncentrálok, igyekezvén választ adni a következő kérdésekre: Hogyan jutnak kifejezésre a nemzeti, etnikai és lokális identitás jelenségei a kultúra képződményeiben: hogyan csapódnak le az élettörténetekben, az ezekben elbeszélők *narratív attitűdj*eiben?² Hol és miképpen húzzák meg egy adott közösség tagjai saját *eticitásuk*,³ lokális identitásuk határait? Megjelennek-e ezek az identitások az élettörténetek szervezőjeként, és ha igen, milyen szerepet kapnak? Lehetnek-e ezek befolyásoló tényezők egy döntés, választás esetében?

Az élettörténetek gyűjtése 2018 júniusa és 2020 februárja között történt, *narratív interjú* technikával.⁴ A járványhelyzet miatt a kutatás felfüggesztésre került, így e tanulmány csupán

Pajor Katalin (1990) – néprajzkutató, doktorandus, ELTE, Budapest, pajor.katalin@gmail.com

A szöveg angol nyelven részben megjelent az *Etnologické rozpravy* folyóirat 2020/1-es számában *Local and ethnic identity construction in life stories: A possible analytic method of life stories* címmel (93–108. old.).

¹ A kutatás a Szlovák Köztársaság National Scholarship Programja segítségével és a Tempus Közalapítvány által támogatott Campus Mundi program keretében teljesített szakmai gyakorlat ideje alatt valósult meg. Köszönet illeti a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjának munkatársait támogatásukért.

² „A kulturális attitűdök elve azt a meggyőződést érvényesíti, hogy a kulturális tények nem evidens módon léteznek, hanem az egyén bizonyos álláspontra helyezkedik velük szemben, valamilyen módon értékeli, bizonyos mértékben fogadja el őket, személyes bevonódása a kultúra regiszterébe sajátos.” (Keszeg Vilmos: *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák*. Kvár 2013. 18.)

³ Az *eticitás* fogalmához ld. Frederik Barth: *Régi és új problémák az *eticitás* elemzésében*. *Regio VII*(1996). 1. szám. 3–25.

⁴ Kovács Éva: *Interjúk módszerek és technikák. = Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban*. Online szöveggyűjtemény. 2006. Online: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index72c4.html?option=com_tanelem&id_tanelem=835&tip=0. Utolsó megtekintés: 2020-03-01.; Gabriele Rosenthal: *Reconstruction of life stories: principles of selection in generating narrative biographical interviews. = The narrative*

részeredményekkel szolgál. A kutatás helyszíne időközben megváltozott, így ez az írás elsősorban azokra az interjúkra koncentrál, amelyek az első településen (Bős/Gabčíkovo) élőkkel készültek. Emellett példát hozok az új kutatott településről (Észak-Komárom/Komárno), illetve egy harmadik helyszínről (Galánta/Galanta) is. Mindhárom település vegyes lakosságú, nagy létszámú magyar közösséggel,⁵ így megfelelő helyszíniül szolgáltak a magyar–szlovák viszonylatok vizsgálatára. Az eredmények nem reprezentatív jellegűek, az interjúk mind célcsoportjukat, mind helyszínüket tekintve vegyesek, kiválasztásuk inkább arra szolgál, hogy az elemzési módszer alkalmazhatóságát tegyék próbára. Ebből kiindulva a tanulmány inkább az élettörténetek általános jellemzőire, az azokban megjelenő narratológiai megfigyelésekre, a bennük megragadható, a társadalmi dimenzió részét képező egyes elemekre koncentrál.

Interjútechnika, elemzési módszer és elméleti háttér

Az élettörténetek gyűjtése a szociológiából ismert *narratív interjú* technika segítségével történt. Ez a módszer arra irányul, hogy a válaszadó folyamatos, elbeszélő jellegű szöveget teremtsen. A létrejövő szövegben az élet mint egész konstruálódik meg, így nem csupán a tartalom, de az azt vezető gondolatfonal, illetve az élettörténet mély struktúrájában felfedezhető motivációk, normák és értékek, attitűdök és értelmezések is megragadhatóbbá válnak.⁶ Az első kérdés (*Kérem, mondja el élettörténetét!*) indikálja a *főnarratívumot*. Ha ez véget ér, vagy folytatása már nem várható, lehetőség van *narratív utánkérdezésre*. Ebben a részben a kutató olyan kérdéseket igyekszik feltenni, amelyek elbeszélő jellegű válaszokra készítetik az interjúalanyt. A más jellegű (érzelmekre, értékelésekre vonatkozó) kérdések a narratív interjút követően tehetőek fel, ennek határozottan el kell válnia az előbbiektől.⁷ A kutatás során ilyen jellegű kérdések is előkerültek, – elsősorban az etnikai identitás témájában, egy, a narratív interjút követő félig strukturált interjú keretében.

Az élettörténetek vizsgálati módszerének kialakítása során három elméleti terület lett segítségül hívva:

- 1) A *narratológia*, azon belül is annak néprajzi/kulturális antropológiai hasznosítási módja, az úgynevezett „*kolozsvári iskola*” fogalmai és módszere. A narratológia fogalomkészlete jól használható ugyanis szövegelemzés esetében, emellett pedig hangsúlyt fektet az élettörténet, az emlékezés és az identitás kapcsolatára.⁸

study of lives. III. Szerk. R. Josselson–A. Lieblich. London 1993. 59–91.

⁵ A legutóbbi, 2011-es népszámlálás adatai alapján Bős lakosságának nemzetiségi viszonyaira vonatkozó adatai: lakosok száma: 5361, ebből 4711 (87,9%) magyar, 580 (10,8%) szlovák nemzetiségű. Komáromra vonatkozó adatok: 34 349 lakos, ebből 18 506 (53,9%) magyar, 11 509 (33,5%) szlovák, 247 (0,7%) cseh és morva, 141 (0,4%) roma, 21 (0,06%) német, 7 (0,02%) zsidó nemzetiségű. Galántán pedig 15 138 fő, ebből 8833 (58,3%) szlovák, 4623 (30,5%) magyar, 6 (0,04%) zsidó nemzetiségű. *Népszámlálási és települési adatok 1880 és 2011 között*. = *Szlovákiai Magyar Adatbank*. Online: <https://telepulesek.adatbank.sk/telepules-kategoriak/nepszamlalasi-es-telepulesi-adatok-1880-es-2011-kozott/>. Utolsó megtekintés: 2020-03-02.

⁶ Kovács Éva: *i.m.*

⁷ Gabriele Rosenthal: *i.m.* 60.

⁸ Ld. pl. Keszeg Vilmos: *i.m.* 2013. Illetve a továbbiakban Keszeg Vilmos, Ilyés Sándor, Tengelyi László, David G. Mandelbaum munkái.

- 2) A *fenomenológiai hermeneutika*, a *hermeneutikai esetrekonstrukció* és a *tematikus mezőelemzés* eszközkészlete.⁹ A hermeneutikai esetrekonstrukció a kutatásban azért hasznosítható, mert foglalkozik a nemzedéki váltások és az emlékezet közötti kapcsolattal, a társadalom és az élettörténetek összefüggéseivel, az egyéni és a kollektív közötti viszonytal.¹⁰
- 3) A diskurzus(ok) elemzésére elsősorban Michel Foucault gondolatait igyekszem felhasználni, aki több lehetséges elemzési módszert nyújt az etnikai, nemzeti identitásról való beszéd mint *diskurzus* vizsgálatára.¹¹

A kidolgozott elemzési módszer a következő elemekből áll:

1) Horizontális elemzés:

a) Az életpálya elemzése:

i) Az események szegmentációja:

- (1) főbb szegmentáló események: nagyobb sorsfordulók, sorsesemények szerint, amikor a kulturális dimenzióban és az adaptációs gyakorlatokban változás áll be;
- (2) kisebb szegmentáló események: döntések és választások.

ii) Kontextusvizsgálat:

- (1) attitűdök;
- (2) funkciók;
- (3) motivációk.

b) Az élettörténeti konstrukció vizsgálata:

- i) a vezérfonal megtalálása a *tematikus mezőelemzés* segítségével;
- ii) *narratív stratégiák*.

2) Vertikális elemzés:

a) Tartalomelemzés:

- i) a nemzeti/etnikai/lokális/regionális identitások megjelenése;
- ii) konfliktusok, etnikai határok;
- iii) sztereotípiák;
- iv) szimbólumok;
- v) nyelvi döntések, választások.

b) Interpretáció:

- i) egykori és jelenbeli értelmezések;
- ii) diskurzus analízis: társadalmi mező.

Az elemzés egyes szintjei természetesen nem minden esetben választhatók el ilyen élesen, sokszor átfedéseket fedezhetünk fel. A tanulmány következő részében a felsoroltak közül néhány lépés kerül bemutatásra. Elsősorban olyan elemek vizsgálata történik, amelyek az élettörténetek

⁹ Ld. Gabriele Rosenthal: *i.m.*; Kovács Éva: *i.m.*; valamint Pászka Imre: *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged 2007. 263–270.

¹⁰ Kovács Éva: *i.m.*

¹¹ Ld. Michel Foucault: *A diskurzus rendje*. = Uő: *A fantasztikus könyvtár*. Vál. és ford. Romhányi Török Gábor. Bp. 1998. 50–74.; Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Szerk. Sutyák Tibor. Debrecen 2000; illetve Kiss Balázs: *Michel Foucault és a szimbolizáció*. = *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Szerk. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor. Bp. 1995. 289–300.

egyéni vizsgálata során is eredményeket mutathatnak, illetve melyek nem követelnek a lehetőségeken túlmutató terjedelmet.

Példák az elemzési módszer alkalmazására

Az elemzési módszer bemutatásához hét élettörténetet választottam ki. Ezek az elemzés egy-egy lépésére jellegzetes vagy éppen különleges példával szolgálnak, tehát ennek megfelelően lettek kiválogatva az adott korpuszból. Az interjúk magyar nyelvűek. A szlovák nyelvű interjúkat ebben az esetben azért hagytam ki, hogy így egyszerűsítsem az elemzést. Az adatközlők között 6 nő és 1 férfi található, ami alapvetően (egyelőre) az egész korpusz arányait is mutatja. A 7 interjúalany közül – saját bevallásuk alapján – ketten szlovák, öten szlovákiai magyar etnikumú személyek. Az interjúk 2018 júniusa és 2020 februárja között készültek három különböző helyszínen (Budapest, Bős, Komárom). A találkozók az adatközlők otthonában vagy számukra kényelmes helyen (kávézó, étterem) történtek. A főnarratívák mindegyik esetben igen rövidek, 1-6 perc hosszúságúak, kivéve az 5. adatközlő esetében. Ennek több lehetséges okát feltételezhetjük: egyrészt az alany kora a többi elbeszélőhöz képest magasabb, másrészt munkájából adódóan a hosszabb beszédekhez van hozzászokva. Természetesen az egyéni adottságok is különbözőek lehetnek. A többi interjú esetében nem meglepő a rövid önálló beszéd, gyakran jegyzik meg ugyanis más, interjúkat készítő kutatók is, hogy a válaszadók ritkán képesek kérdések nélkül egy „egész” élettörténetet elmesélni.¹² A narratív kérdéseket követő válaszok ideje ennél jóval hosszabb (5-45 perc). A teljes interjúk, beleértve a félig strukturált részeket is, 12 és 75 perc közötti időterjedelemben mozognak.

Az elemzés kialakítása során a módszertani eszközök között úgy válogattam, hogy azok a korábban feltett kérdések megválaszolásában segítségemre legyenek. A vizsgálat mind horizontális, mind vertikális szinten két irányból történik. Horizontális irányban egyrészt megvizsgálásra kerül az életpálya – ez egy viszonylag objektív jellegű felépítmény. Másrészt az élettörténet mint konstrukció kerül a kutatás középpontjába. Vertikális irányban először a tartalom külső (manifeszt), látható, konkrét értelmére terelődik a hangsúly, majd a belső, latens értelem vizsgálatára.¹³ Első lépésként az élettörténetek „szűzségét”, az életpálya elemeit szükséges szemügyre venni.

Az első adatközlővel 2018 júniusában készült a beszélgetés (online formában), ekkor 24 éves volt, és éppen befejezte tanulmányait kommunikáció szakon, egy magyar nyelvű képzés keretében Pozsonyban.¹⁴ Már tanulmányai során is a szlovák televíziónál volt foglalkoztatva, magyar nyelvű rádióadásokban és televízióműsorokban. (Ezt a tevékenységét a mai napig folytatja.) Erdedetileg Zselizből (Želiezovce) származik, de néhány éve Galántára költözött. A néptánc és a népzene fontos szerepet játszik az életében. A második interjúalannal ugyanebben a hónapban találkoztam Budapesten.¹⁵ Ő a húszas éveinek közepén járó nő, az interjú időpontjában programozóként dolgozott Prágában. Kisgyermek korában szüleivel Bősre költözött, pozsonyi

¹² Ld. pl. Tatiana Bužeková: *Gluing bits of life together: autobiographical reasoning in the narratives of women from the rural community in Slovakia*. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, XXXIX(2018). 70.

¹³ Pászka Imre: *i.m.* 64.

¹⁴ 1. adatközlő.

¹⁵ 2. adatközlő

egyetemi tanulmányaiig ott élt. Középiskolát Magyarországon végzett. Magyar férjével egy magyarországi településen terveztek letelepedni.

A harmadik beszélgetőtársammal 2019 februárjában volt találkozónk Budapesten.¹⁶ Ekkor 28 éves volt, doktori tanulmányokat folytatott a városban a kultúratudományok területén. Bősről származik, a települést egyetemi tanulmányai miatt hagyta el, ám azalatt többször visszatért. Korábban Budapesten újságíróként dolgozott, tanulmányai során is ott élt. Rövid ideig Prágában tartózkodott. A negyedik és ötödik élettörténet Bősön került felvételre 2019 nyarán, egy terepmunka során. Előbbi alanya egy 35 éves nő, aki idegenvezetőként dolgozik egy évben körülbelül hat hónapot.¹⁷ Az év második felét Bősön tölti a családjával, és környezeti aktivistaként tevékenykedik. Mielőtt néhány évvel korábban visszatért Bősre, több országban is élt és dolgozott, így például Magyarországon (Budapest), Csehországban (Prága), Nagy-Britanniában (London), Új-Zélandon. A második bősi interjút egy egyedülálló, 60 éves nővel készítettem, ő ekkor a területi Csemadok vezetője volt.¹⁸ Textiliparban vegyészként dolgozott, ám már fiatalon rátaláltak a magyar kisebbséghez kapcsolódó közösségi feladatok, munkák: Bősön és a környéken közszolgálati feladatokat lát és látott el. Nem ment férjhez, gyermekei nem születtek.

A 6. és 7. adatközlővel Komáromban találkoztam az otthonukban, 2020 januárjában. A férfi 47 éves volt ekkor, nyugdíjazott katonaként technikusként dolgozott több komáromi cégnél.¹⁹ Szlovák felmenőkkel rendelkezik, gyermekei nem születtek. Párja 59 éves volt az interjú időpontjában, laboratóriumi asszisztensként dolgozott Komáromban középiskolai tanulmányainak elvégzése óta.²⁰ Korábbi férjétől elvált, két gyermeke és három unokája van. A lánya 40 éves volt ekkor, szintén Komáromban élt, könyvelőként dolgozott. Férjével egy 9 éves lányt és egy 4 éves fiút neveltek. Az adatközlő fia 35 éves volt, Pozsonyban élt és dolgozott. Gyermeke 2 éves volt.

Az életpálya²¹ megvizsgálása mindenképpen fontos, hiszen az elbeszélő tapasztalatai és élményhorizontja, az élettörténet eseményei ebből az objektív tényekből felépülő történetfonalból építkeznek.²² Az elemzés első lépéseként a narratológia fogalomkészletének segítségével David G. Mandelbaum morfológiai modellje szerint követem végig az életpályát.²³ A módszer abból a gondolatból indul ki, hogy az élettörténeteknek van egy alapstruktúrája, ami az életpálya fontosnak tartott periódusaihoz, szakaszaihoz, krízishelyzeteihez kapcsolódik. A ciklusok keretét általában a *fordulópontok* adják meg.²⁴ Tengelyi László a *sorseseemény* fogalmat használja ezekre a tapasztalatokra, amely értelmezésében olyan történet, melynek „hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatja felnyílik”. Ő úgy gondolja, hogy az élettörténetek nem a sorsot

¹⁶ 3. adatközlő

¹⁷ 4. adatközlő

¹⁸ 5. adatközlő. A Csemadok a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, a szlovákiai (korábban csehszlovákiai) magyarság legjelentősebb kulturális szervezete. Az anyaszervezetet Érsekújváron 1949-ben, a bősi szerveződést 1950-ben indították.

¹⁹ 6. adatközlő

²⁰ 7. adatközlő

²¹ Az életpálya a valóság létrejöttének a folyamata, kulturális alkotás. Egy szinkronikus folyamat, mely olyan helyzetekből és azokra adott válaszokból, azok megoldásaiból áll, melyekkel az egyén élete során találkozik, és melyekkel meg kell birkóznia. Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnographia XCIX(1998). 379.

²² Pászka Imre: *i.m.* 201.

²³ David G. Mandelbaum: *Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. = Az életrajzi módszer.* Szerk. Küllös Imola. Bp. 1982. (Documentatio Ethnographica 9.) 34.

²⁴ David G. Mandelbaum: *i.m.* 34.

reprezentálják, nem zárt egész rendszerek, hanem olyan történések sorozatából állnak, melyek az önazonosság kialakítását segítik elő, és annak folyamatát vetítik elénk.²⁵ A fent említett élettörténetekhez kapcsolódó fordulópontokat az 1. táblázat foglalja össze.

Alapvetően általános fordulópontokat figyelhetünk meg az élettörténetekben. Ilyenek a születés, az iskolák, a foglalkozás/munkák, illetve a nyugdíjazás, a partnertalálás/házasság, gyermekek/unokák születése. A táblázatban is jól látszik, hogy a történeteszmény ugyanazokra a fordulópontokra van felfűzve, mintát követ. Emellett az élettörténetek identitásmeghatározó szerepét jól szemléltetik az egyéni jellegű fordulópontok: életmód- vagy életszemlélet-váltás (környezeti aktivista/vegetáriánus); csatlakozás egy, a jelenbeli önazonosságot meghatározó csoporthoz (turistaklub, Csemadok), illetve ebben a csoportban aktív szerep vállalása (a 6. adatközlő a turistaklub, az 5. adatközlő a Csemadok vezetője lesz.) Az 5. adatközlő esetében még egy érdekes fordulópontról beszélhetünk. Ő két alkalommal is megemlíti történetében, hogy nem ment férjhez. Először így fogalmaz: „Így alakult.” Később azt hangsúlyozza, hogy ez az ő döntése volt.²⁶ A hajdonként maradás – akár (nem-)történésenként, akár döntésként tekintünk rá – fordulópontként hat az adott egyén életében. Ez az esemény meghatározza a közösségben betöltött szerepét (az alanynak új körülményekhez kell alkalmazkodnia); emellett több időt, új motivációt biztosít számára a közszolgálati, kulturális szervezői szerep elvállalásához a regionális magyar kisebbségi közösségben.

Az eseményfüzerek elsősorban kronologikus rendet követnek, nincs közöttük például tragikus módon kialakított történet. A szülők halála (7. adatközlő) ugyan megjelenik az egyik szövegben, ám ez is az élettörténet elfogadott eseményeként kerül értelmezésre. A 3. adatközlő esetében az általános iskolában alkalmazott tanári agresszió elmesélése egy sarkalatos pont, de az események sorába illeszkedően kerül ábrázolásra, a mesélő ugyan hosszan beszél róla, de nem élezi ki a mondandóját a témára, sőt hangsúlyozza, hogy a jelenség fontosságát, komolyságát csak felnőtt korában fedezte fel.

Az elemzés következő lépésében az élettörténetek kontextusa kerül megvizsgálásra. Elsősorban a következő kérdésekre kereshetjük itt a választ: Milyen motivációk játszanak szerepet a történetmesélésben? Milyen funkciói lehetnek az elbeszélésnek? Hogyan viszonyulnak a mesélők az élettörténetükhöz, azaz milyen *narratív attitűd*öket ismerhetünk fel? Az adott adatközlőknél egyrészt általános motivációkat figyelhetünk meg. Minden esetben jelentős motivációt jelent, hogy egy tudományos munka előremenetét segítsék elő, ez a kötetlen beszélgetések alatt került felszínre. A 6. és 7. adatközlő esetében emellett egyértelműen fennáll, hogy egy ismerős ismerősének kívánnak segíteni. A hasonló tudományos területről érkező válaszadók esetében (kommunikáció, kultúratudományok) arról is szó van, hogy kíváncsiak arra, milyen eredményeket hoz a kutatás, milyen következtetéseket von le a másik kutató a szövegeikből. Az idősebb interjúalanyok esetében szóba jöhet az is, hogy élettörténetüket a következő generációnak kívánják hátrahagyni, oktatói céllal. Erre a szóba jövő élettörténetek (5. és 7. interjú) esetében közvetlen utalást vagy közvetett jelet nem találtam.

Mindezek mellett az élettörténetek a különböző (narratív, csoport-, etnikai stb.) identitások kifejezésének eszközei. Főleg a fiatalabb adatközlők esetében a történetmesélés egy jelentős részét az útkeresés leírása teszi ki (az idősebb elbeszélők inkább a történésekre, az elért

²⁵ Tengelyi László: Élettörténet és önazonosság. = Uő: Élettörténet és sorseseemény. Bp. 1998. 13–48.

²⁶ 5. adatközlő

eredményekre fektetnek hangsúlyt), ami érthető is a szemügyre vett korosztály esetében (20-35 év között). A korábban említett fordulópontok is ennek az útkeresésnek az egyes állomásait emelik ki, illetve egy cél/foglalkozás/hivatás megtalálására futnak ki. A megjelenő identitások alapvetően egyéni érdeklődésen alapulnak: ilyenek a népzene és néptánc szeretete (1. adatközlő), a környezetvédelem/vegetarianizmus (4. adatközlő), egy hivatás megtalálása (2. adatközlő – programozó, 3. adatközlő – kultúrakutató), vezetői szerep/magyar kisebbség ügyének felkarolása (5. adatközlő), vagy a vízitúrák kedvelése (6. és 7. adatközlő). Ezek aztán hasonló gondolkodású emberek megkereséséhez, különböző csoportosulásokhoz való csatlakozáshoz vezetnek (környezetvédők, turistaklub, néptáncos csoport), ahol kialakul e csoporthoz való tartozás érzése (csoportidentitás). Ezeknek a csoportoknak lehet aztán lokális/regionális jellege, ilyen például a Komáromi Turista Klub vagy a tudatos életmódot szem előtt tartók csallóközi „részele”. Ezeknek etnikai aspektusai többnyire csak közvetve vannak, az etnikai vonatkozásokhoz továbbköthetők: például az első adatközlő esetében, akinek érdeklődése egyrészt kapcsolódik a szlovákiai magyar vagy magyar néptánchoz, népzenéhez; másrészt pedig foglalkozása miatt identifikációjában fontos szerepet játszik a szlovákiai magyar kultúra és nyelv. Ugyanígy, az 5. adatközlő esetében a magyar közösséghez való tartozás játszik fontos szerepet. Ezekre a kérdésekre a továbbiakban még kitérek.

Ami az elbeszélők narratív attitűdjeit illeti, minden esetben semleges hozzáállásról beszélhetünk. Az adatközlők mindegyike egy „normális” vagy „általános” élettörténetet igyekszik felépíteni; nem próbálnak meg az általánostól eltérő sorsot prezentálni, és nem hangsúlyozzák a történetük hagyományosságát sem. A narratológiában az ilyen típusú szövegeket *kanonikus* szövegeknek nevezik.²⁷ Az elnevezés arra utal, hogy a biográfiák egy *narratív minta* alapján kerülnek megalkotásra; egy *kánonhoz* illeszkednek, ami a történetmesélés keretét adja meg; és nem kívánják magukat az „általánossal”, „hétköznapival” szembehelyezni. Ezek a minták meghatározzák azt is, hogy az elbeszélő milyen eseményeket von be az elbeszélésbe, és miket hagy ki, illetve hogy hogyan értékeli az említetteket. A narratológiában és a narratív pszichológiában ezeknek a mintáknak az összességét *forгатókönyveknek* nevezik.²⁸ Érdekes aspektusa az 5. interjúnak a házasság kimaradásának hangsúlyozása. A beszélgetés során ugyanis nem volt kutatói kérdésfeltevés, az adatközlő mégis kétszer is megismételte azt, hogy nem ment férjhez. Úgy is felfoghatjuk ezt, hogy az elbeszélő a kánon által elvárt esemény meg-nem-történését nyugtázza és igyekszik azt megmagyarázni. A kánontól való eltérésre pedig még mentségeket is keres; több olyan tevékenységet megemlítve, ami a hiányt kárpótolhatja: például egy árváról és az unokahúgokról, unokaöcsökről, illetve a helyi közösségről való gondoskodást.

A fenti területek megvizsgálása után rátérhetünk az élettörténeti konstrukció struktúrájának elemzésére. Ebben a részben tulajdonképpen arra kereshetjük meg a választ, hogy mi az a rejtett vezérfonal, ami végigvezeti az elbeszélőt (és a hallgatót, olvasót is) a történeten, és hogy ez lehet-e egy etnikai vagy lokális/regionális identitás. Ezt a *tematikus mezőelemzés segítségével* ragadhatjuk meg. Az életpálya rendezésével egy, a témák között felfedezhető hálózatot figyelhetünk meg, ezt nevezik a hermeneutikai esetrekonstrukcióban *tematikus mezőnek*. Ez azoknak az eseményeknek vagy szituációknak az összessége, melyek az élettörténetben megjelenő témákhoz kapcsolódva jelennek meg. Ezeket az eseményeket úgy érzékeljük, mintha objektíven

²⁷ Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kvár 2011. 48.

²⁸ Tatiana Bužeková: *i.m.* 64.

kapcsolódnának a témához, és ezek formálják a háttérét és a horizontját annak, hogy mi áll a téma központjában. Az élettörténet során kibontakozó konstrukció meghatározza, hogy melyek lesznek a számára releváns tapasztalatok, és fordítva: a releváns események formálják magát az egész konstrukciót.²⁹ Ennek az egész konstrukciónak és a narrációba bevett tapasztalatoknak a vizsgálata a horizontális elemzés második része.

Első lépésként megvizsgálhatjuk, hogy az elbeszélő saját irányvonalán halad-e végig, vagy befolyásolja őt egy külső hatás, például az interjúztató relevanciarendszere.³⁰ Ez utóbbi komoly kérdéseket vet fel; elsősorban azzal kapcsolatban, hogy a kutató mennyit áruljon el arról, mi áll érdeklődésének középpontjában. Esetemben az első négy interjú előtt részletesen beszámoltam a kutatási témáról (etnikai, nemzeti identitás kérdésköre), ami egyértelműen ahhoz vezetett, hogy a történetek narrátorai az elbeszélés során középpontba helyezték etnikai identitásuk aspektusait. Emellett külön kitértek az etnicitásuk/nemzeti identitásuk következtében elszenvedett konfliktusokra is. Továbbá véleményt nyilvánítottak a szlovákiai magyar kisebbség aktuális kérdéseiről, így például a magyar nyelvű oktatásról vagy a hagyományörzés szükségességéről. A további beszélgetések alkalmával az etnikai identitást csak érintőlegesen említettem, inkább a lokális identitás kérdéskörét, az élettörténetek gyűjtésének motivációit hangsúlyoztam. Ennek hatása (vagy éppen a korábbi téma említésének nem-hatása) a 6. és 7. interjúban érzékelhető is. (Ne feledjük azonban, hogy az utolsó két adatközlő magát szlovák nemzetiségüként identifikálta. Így az etnikai identitás szerepének hangsúlyozatlansága arra is visszavezethető, hogy ők a többségi társadalomhoz és nem egy kisebbséghez tartoznak!) Az 5. interjú speciális eset, ugyanis az adatközlővel való első találkozás alkalmával érhető tetten sokkal inkább az élettörténet vezetésében. Az első beszélgetés ugyanis a Csemadok szervezet éves beszámoló ünnepsége után esett meg; így az élettörténetben nagy hangsúlyt kapott a helyi szervezet története, annak az adatközlő által vezetett időszakának eredményei.

Ezután megvizsgálhatjuk, hogy mi az elbeszélő relevanciarendszerének alapja, mi az a rejtett vezérfonal, amelyen végighalad. Milyen témákat érint, és miket hagy ki vagy említ csupán érintőlegesen? Milyen szelekciós mechanizmusok érhetők tetten ezeknek az eseményeknek a kiválasztásában? Lehet-e e mechanizmusokra hatással egy etnikai/lokális/regionális identitás?³¹ Az utolsó kérdés tulajdonképpen már megválaszolásra került: láthattuk, hogy – legalább részben a kutatói érdeklődés befolyásolása miatt – az első négy interjúban az elbeszélők etnikai identitása különböző mértékben, de befolyásolta az élettörténetben megjelenő események, történetek, témák kiválasztását. Így általánosan említették az etnikai identitásukhoz kapcsolható konfliktusait, a szlovák–magyar kapcsolatokról alkotott véleményüket, a magyar nyelvű oktatás kérdéskörét. Szerepet kaptak azonban saját relevanciarendszerüknek elemei is: az általános, a kronologikus felépítést követő témák (születés, iskola, munkák) mellett feltűntek az említett útkeresés lépései és a cél megtalálásának története, valamint az egyéni érdeklődéshez kapcsolódó események és történések is. Némelyik élettörténetben megragadhatunk egy egyéni jellegű vezérfonalat is.

Az 1. interjúalany egy lokális és egy regionális (dél-szlovákiai) néptáncos és népzenei közösség része. A népzene és a néptánc szerepet kap egyéni identifikációjában, csoportidentitást

²⁹ Gabriele Rosenthal: *i.m.* 62.

³⁰ Gabriele Rosenthal: *i.m.* 67.

³¹ Uo. 67.

alakít ki benne, és lokális/regionális kötődését is meghatározza. Etnikai szempontból pedig a szlovákiai magyarsághoz (nem az egész magyarsághoz!) köti. Foglalkozásában szintén a szlovákiai magyar kultúra és a magyar nyelv játszik fontos szerepet. Élettörténetét úgy építi fel, hogy ezen etnikai kötődés kialakulásának a „történetét” meséli el, hivatásának a szlovákiai magyar kultúra és nyelv megőrzését tűzve ki. Végül e cél relevanciáját igyekeznek bizonyítani.

A 4. adatközlő esetében feltűnően hangsúlyos szerepet kap Bősre való visszatérésének története. Kevesebbet említi a külföldön töltött éveit, holott ez a két életszakasz körülbelül ugyanakkora időintervallumot ölel fel felnőttkori életéből. Ezt arra vezethetjük vissza, hogy külföldi életét a Bősre való visszatérése előkészítéseként értelmezi. Az ott vezetett életstílus (kertészkedés, környezetvédelem, vegetarianizmus) áll emlékezte középpontjában, ezzel is legitimizálva az interjú időpontjában vallott nézeteit. Világításának alátámasztására választja ki az elmesélt történeteket, tulajdonképpen a jelenbeli önazonosságához vezető utat mutatja be.

Az 5. interjúban általános témákat figyelhetünk meg (születés, iskolák, munkák), emellett nagy hangsúlyt kap az elbeszélő családjának (szüleinek, testvéreinek) a története, velük való kapcsolata. Az élettörténetben egy határozott identitáskonstrukciót figyelhetünk meg. Az adatközlő a közszolgálati szférában dolgozik, ami alapvetően a szlovákiai magyar kisebbségi közösséghez köti. A Csemadokban betöltött évtizedes szerepe szintén erősíti ezt a kötődést. Az elbeszélésben korábbi tevékenységeit, például az első munkáját is úgy értelmezi, mint egy lépést afelé, hogy megtanulja, hogyan kell bánni az emberekkel, hogyan kell gondoskodni egy közösségről, hogyan kell vezetőnek lenni. A narratív pszichológia az ilyen típusú érvelést az élettörténetekben a *kauzális* (ok-okozati) *koherencia* kialakításának eszközeként definiálja.³² A beszélgetés végén az interjúalany összefoglalásképpen megjegyzi, hogy azért dolgozik, hogy a magyarság „a következő 1000 évben”³³ is itt legyen. Láthatjuk tehát az etnikai identitás befolyásoló szerepét, ám fontos rávilágítani, hogy az élettörténet középpontjában a közszolgálat áll. Tulajdonképpen ez (és nem az etnikai identitás) a rejtett vezérfonal. Az, hogy a közösség, amit szolgálni kíván, éppen a szlovákiai magyar közösség, csak másodlagos szerepet játszik narratológiai szempontból.

A vertikális elemzés első részében tartalomelemzés történik. Itt azt vizsgálhatjuk meg, hogy mit mondanak az elbeszélők az életükről, az identitásaikról, hogyan értékelik és értelmezik a nemzeti/etnikai vagy lokális/regionális identitáshoz kapcsolódó jelenségeket. A főnarratívákban kevesebb, a narratív kérdéseket követő részben már több információt találhatunk ezekről a témákról. A két utolsó interjúban a téma csupán a félig strukturált interjú, a nyelvhasználatot, az identitást firtató kérdéseinek hatására került elő.

A vizsgált élettörténetekben megjelenő témák ebből a szempontból három fő csoportra oszthatók:

1. Oktatás, nyelvtudás, nyelvhasználat

Mindegyik beszélgetésben előkerül a szlovák és a magyar nyelv használatának, a nyelvoktatásnak a kérdése. A bilingvizmus minden esetben mint pozitív képesség jelenik meg. Nyelvhasználat szempontjából három csoportot különböztethetünk meg:

– *Magyardomináns kétnyelvűként* definiálhatjuk az 1., 4. és 5. adatközlőt. Ők napi szinten mind a szlovák, mind a magyar nyelvet használják, ám ahol valamelyik szempontból

³² Bužeková 2018: 70.

³³ 5. adatközlő

preferálni kell az egyik nyelvet, a magyart választják (például anyanyelv meghatározása esetén).³⁴

- A 2. és 3. adatközlő idegen nyelvként beszéli a szlovák nyelvet, ám nem használja azt rendszeresen.
- A 6. és 7. adatközlő erősen szlovákdomináns kétnyelvű. Előbbi felnőttként idegen nyelvként tanulta meg a magyar nyelvet, utóbbi gyermekkorában a nagyszülöktől. Ritkábban, de rendszeresen használják a magyar nyelvet, hiszen Komáromban egy többnyire kétnyelvű közösségben mozognak.

A nyelvhasználathoz és a nyelvoktatáshoz való hozzáállás tekintetében csak néhány példát mutatnék be:

- Az 1. adatközlő számára a magyar nyelv a munkájában való sikert jelenti, és etnikai identitásának kifejezője. (Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ehhez a sikerhez egy hasonló szintű szlovák nyelvtudás is szükséges volt.) Véleménye szerint a szlovákiai magyar kisebbség tagjai számára nélkülözhetetlen a szlovák nyelv magas szintű ismerete, ha az országban kívánnak érvényesülni. Nem megoldás azonban erre a magyar szülőkkel rendelkező gyermekek szlovák nyelvű iskolába küldése, hanem annak idegen nyelvként való magas szintű oktatása szükséges. Úgy fogalmaz, hogy azok, akiket gyermekkorukban magyar anyanyelvüként szlovák tanítási nyelvű iskolába írtattak, egy „*se-nyelvet*”³⁵ beszélnek, sem a magyar, sem a szlovák nyelvet nem tudják megfelelően elsajátítani.
- A 3. adatközlő egyetemi tanulmányait már Magyarországon végezte, éppen azért, mert nem volt magabiztos szlovák nyelvtudását illetően. Korábban nem volt igazán motivált, hogy a szlovák nyelvet magasabb szinten sajátítsa el, mert az óvodában és az iskolában is rossz tapasztalatai voltak annak tanításával, ám ma már nem bánna, ha magasabb tudással rendelkezne.
- A 4. adatközlő kétnyelvű, foglalkozásának köszönhetően mindkét nyelvet hasonló szinten ismeri, emellett angolul is szinte anyanyelvi szinten beszél. A szlovákiai magyar gyermekek magyar nyelvű oktatását ő is fontosnak tartja, mert úgy látja, a szlovák iskolában végzetek gyökértelesen érzik magukat, két identitás között vannak elveszve.
- A 7. adatközlő szlovákdomináns kétnyelvű, vegyes házasságban született. Komáromi nagyszülei Magyarországról Szlovákiába telepített szlovákok voltak, másik ágón szlovákiai magyar felmenőkkel rendelkezett. Gyermekkorát sokkal inkább szlovák nyelvű nagyszüleinél töltötte, így ebben a nyelvben otthonos. Úgy gondolja, az ő korosztályában a városban lakók kétnyelvűek voltak, ám az óvodák, iskolák szétválasztásával elváltak a nyelvi közösségek egymástól. Így fogalmaz: „*Az volt, mikor én kicsi voltam, akkor úgy volt, hogy volt óvoda, nem volt szlovák óvoda, nem volt magyar óvoda, volt óvoda. És oda jártak magyar gyerekek, szlovák gyerekek, és én generációm mindenki tud magyarul meg szlovákul. Mos ' már nagyon nehéz így. Elég, mondjuk, óvodába ide, szlovák óvodába járnak egypár úgy, hogy magyar gyerekek is járnak, de de inkább úgy külön váltunk, és az az szerintem nem jó, na, mer ' egymástól meg tanultunk beszélni.*”³⁶

³⁴ Lanstyák István: *A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában.* = *Nyelv.* Szerk. Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István. 2011. 289–371.

³⁵ „*Se-nyelvet*”. 1. adatközlő

³⁶ 7. adatközlő

2. A magyarság, a magyar nyelv, a magyarság kultúrájának megőrzése

3. Lokális/regionális identitás és hazafogalom

A haza/otthon fogalmak esetében lokális és regionális jelleget ismerhetünk fel. Általában egy település (Komárom) vagy egy kisebb régió (Csallóköz) kerül ilyenkor előtérbe, esetleg a magyar kisebbséggel való azonosulás esetén Dél-Szlovákia. Állami szintű azonosulást (Szlovákia, Magyarország) egyik interjúalany sem említett.

Az identitások vizsgálata során érdemes hangsúlyt fektetni arra, hogy miként alakulnak ki az egyes (etnikai, nemzeti, lokális alapon szerveződő stb.) csoportok közötti határok. Ennek meghatározó eszközei a különböző sztereotípiák, szimbólumok, konfliktusok. Ez utóbbira több példát is olvashatunk a vizsgált szövegekben. Ezek részben választ adhatnak arra a fent említett jelenségre, hogy a szlovákiai magyar kisebbség tagjai miért nem azonosítják magukat egy állam kereteinek segítségével (inkább a szlovákiai magyar kifejezést használják). Ezeket az elbeszelt konfliktusokat két csoportba oszthatjuk:

- Saját negatív tapasztalatok vagy másoktól hallott történetek konfliktusokról, megaláztatásról Szlovákiában; valakinek a rossz nyelvtudása vagy neve miatt.
- Saját negatív tapasztalatok vagy másoktól hallott történetek konfliktusokról, megaláztatásról Magyarországon származásuk vagy dialektusuk miatt.

Összefoglalás

A tanulmányban egy élettörténetek elemzésére használható módszert igyekeztem bemutatni. A három elméleti irányon (narratológia, fenomenológiai hermeneutika, diskurzus analízis) alapuló elemzési módszer rövid összefoglalása után annak egy-egy lépésére igyekeztem példát mutatni hét szlovákiai, vegyes lakosságú településen gyűjtött szóbeli élettörténet segítségével. Megvizsgálásra kerültek például az életpályák elemei morfológiai szempontból, elsősorban az élettörténetekben megjelenő fordulópontokra világítva rá. Ezután az élettörténetek kontextusa (motivációk, funkciók, attitűdök) került górcső alá. Az élettörténeti konstrukció elemzése során azt a rejtett vezérfonalat kerestem, amelynek alapján az életpálya eseményei az elbeszélő által kiválasztásra és értékelésre kerültek. Végül a tartalomelemzés lehetőségeire hoztam néhány példát. Úgy gondolom, a módszer alapvetően jó kiindulási pontnak ígérkezik a kutatásban feltett kérdések pontosítására, esetleg megválaszolására. Természetesen a további élettörténetek gyűjtése elkerülhetetlen, hiszen teljesebb eredményeket csak egy nagyobb korpusz elemzése után kaphatunk. Az újonnan bevont szövegek pedig minden bizonnyal a kutatói horizonton, így a módszeren is változtatnak, finomítanak majd.

Az interjúk adatai

1. adatközlő: 2018. 06.11. Galánta–Budapest (online); nő; 24 éves, riporter
2. adatközlő: 2018.06.30. Budapest; nő, 20-30 év közötti, programozó
3. adatközlő: 2019.02.22. Budapest; nő, 28 éves, doktori hallgató a kultúratudományok szakirányon
4. adatközlő: 2019.08.14. Bős; nő, 35 éves, idegenvezető
5. adatközlő: 2019.08.16. Bős; nő, 60 éves, közszolgálati területen dolgozó
6. adatközlő: 2020.01.27. Észak-Komárom; férfi, 47 éves, nyugdíjas katona
7. adatközlő: 2020.01.27. Észak-Komárom; nő, 63 éves, laborasszisztens

Táblázat – Az élettörténetekben megragadható fő fordulópontok

Életrajzi fordulópon	1. adat-közlő	2. adat-közlő	3. adat-közlő	4. adat-közlő	5. adat-közlő	6. adat-közlő	7. adat-közlő
Születés	Születés						
Iskolai évek	Szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák	Szlovákiai magyar tanítási nyelvű és magyarországi iskolák	Szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák	Szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák	Szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák	Szlovák nyelvű iskolák	Szlovák nyelvű iskolák
	Megismerkedés a néptáncsal és a népzenevel		Politikai változások, agresszív tanári viselkedés az általános iskolában meghatározó				
Foglalkozás	Egyetemi tanulmányok Pozsonyban a kommunikáció területén, magyar nyelven	Többféle egyetemi programban való részvétel. Programozó	Egyetemi tanulmányok Szegeden és Budapesten. Újságírói irány, majd kutatás a kultúraterületeken	Biokémiai tanulmányok Prágában. Angol nyelv - egyetemi szak Budapest. Idegenvezető	Egyetemi tanulmányok kémia szakirányon	Katona	Laboratóriumi asszisztens
(Első) munkahely	A szlovák televízió riportere a magyar nyelvű rádió- és tévéműsorokban	Programozó Prágában	Újságíró Budapesten	Hollandiában babysitter, majd idegenvezető több országban	Vegyész, majd állások a közgazdaságtudomány területén	Katonaként dolgozik a nyugdíjazásig (20 év)	Komáromban az első munkahelyén a mai napig
Partner, házasság, gyermekek	Galántára költözés (partnerrel)	Házasságkötés, Magyarországra költözés	-	-	Nem köt házasságot, nem születnek gyermekei	-	Házasság és gyermekek születése

Életrajzi- fordulópont	1. adat- közlő	2. adat- közlő	3. adat- közlő	4. adat- közlő	5. adat- közlő	6. adat- közlő	7. adat- közlő
További események	-	-	-	Több ország- ban való tartózkodás a világ min- den részén	A Csema- dok ifjúsági szervezeté- nek tagja majd vezetője	Tagság a Komáromi Turista Klubban	
	-	-	-	Visszatérés Bősre	A Csema- dok területi részlegének vezetője	-	Válás
	-	-	-	Környezeti aktivista, vegetári- ánus	-	Közös élet	
Nyug- díjazás, unokák	-	-	-	-	-	Katonai szolgálatból nyugdí- jazott. Technikus	Unokák születése

Local and Ethnic Identity Constructions in Life Stories. Partial Results of a Research within the Population of Mixed-Ethnic Towns in Slovakia

Keywords: life story, local identity, ethnicity, interethnicity, hermeneutic phenomenology

Regarding the last ethnological, cultural anthropological, literary, sociological and psychological theories (for instance, Foucault's discourse analysis, narratology, Lejeune's autobiographical pact-theory), one property of modern life stories is that they reflect the identities of a given personality. In this study, I would like to aim at showing what they can tell us about the ethnic or local identities of an individual – with the help of an interdisciplinary analysis method. This method is based on the combination of three theories: hermeneutic phenomenology, the theoretical background of ethnography adopting narratology for text analysis; and discourse analysis. I would like to illustrate some examples offered by the results of a research about the inhabitants of Galanta, Gabčíkovo and Komárno (Slovakia), which have mixed-ethnic population. The research concentrates on the frame of Slovak-Hungarian relations.